

Symbool van tweedracht

Het Belgenmonument
en het Belgisch-Nederlands conflict
1914-1938

Hans Zijlstra

Uitgeverij IJzer
Utrecht

Inhoud

Proloog: november 1938	7
Hoofdstuk I: De vlucht	13
Hoofdstuk II: Achter prikkeldraad	32
Hoofdstuk III: Werkscholen	80
Hoofdstuk IV: Het aanbod	143
Hoofdstuk V: Een modernistisch ontwerp	178
Hoofdstuk VI: Het conflict	211
Hoofdstuk VII: Dreiging uit het oosten	284
Epiloog: Belgisch uitroepteken	299
Nawoord	303
Bronnen en literatuur	305
Noten	311
Namenregister	315
Illustraties verantwoording	319

Proloog November 1938

Op een regenachtige dag in november 1938 kwam hij ervoor naar Nederland. De Belgische architect Huib Hoste wilde de officiële overdracht van het door hem ontworpen monument te Amersfoort bijwonen. Twintig jaar na de voltooiing was het eindelijk zover. Al die jaren hadden politici en hoogwaardigheidsbekleders het monument genegeerd. Anderen waren het bestaan ervan vergeten. Een Belgisch monument in Nederland paste niet in de slechte verhouding tussen beide landen.

Het was alweer jaren geleden dat Hoste het ontwerp gemaakt had. Tijdens de oorlog, die later Eerste Wereldoorlog werd genoemd, ging hij ermee aan de slag. Belgische vertegenwoordigers hadden hem gevraagd om een gedenkteken te ontwerpen. Als dank voor de hulp van het Nederlandse volk bij de opvang van Belgische vluchtelingen. De boodschap die het monument moest overbrengen leek daarmee duidelijk genoeg. Het lijden van de Belgische bevolking verzacht door Nederlandse hulpvaardigheid. Maar hoe druk je dankbaarheid uit in steen?

In oktober 1916 bood een Belgische legatie de gemeente Amersfoort aan om een gedenkteken te bouwen ter herinnering aan de vluchtelingen en de hulpverlening door de Nederlanders. Amersfoort was een logische keuze. Werd de stad niet tijdens de oorlogsjaren Belgenhoofdstad van Nederland genoemd? Er zaten niet alleen veel Belgische burgers, het wemelde er ook van de militairen. Op 10 oktober gaf de gemeenteraad te kennen dat ze het aanbod voor de bouw van het gedenkteken aannam. Architect Hoste kon aan de slag.

Al voor die oktobermaand had Hoste, met een bevriende landschapsarchitect, een locatie uitgezocht op de top van de Amersfoortse berg. Op een hoogte van ruim 40 meter boven AP zou het gedenkteken van veraf zichtbaar zijn. Andersom was het Utrechtse landschap, met de heuvels aan de westkant en de lagere gronden aan de noordkant, goed te overzien. Zijn eerste ontwerptekeningen

bevatten daarom zichtlijnen over de Utrechtse Heuvelrug.¹ Met onzichtbaar in de verte het kamp waar gevluchte Belgische militairen geïnterneerd waren.

Na de oorlog raakte het monument in de vergetelheid. Van een officiële overdracht kwam het niet. De Amersfoortse burgemeester Van Randwijck vroeg nog per brief naar een datum voor de ceremonie.² De overdracht had al in september 1917 moeten plaatsvinden maar was door de verstoorde verhoudingen tot november uitgesteld en vervolgens opnieuw verschoven. Zijn Belgische contactpersoon stuurde het document voor de overdracht later per post toe. Over een ceremonie geen woord.

Daarna ebde de aandacht voor het monument snel weg. In Nederland was weinig aandacht voor dit verleden. De oorlog was voorbij, het land moest verder. België was druk met de wederopbouw en het herstel van de geleden schade. Huizen, fabrieken en wegen moesten worden herbouwd. En de nationale trots moest hersteld. Om te beginnen door het territorium veilig te stellen. Grenzen en verdedigingslijnes werden opnieuw onder de loep genomen. Wie zou zich anders nog veilig kunnen voelen in dit door militairen platgewalste land?

Ook de architect van het monument raakte de laatste jaren op de achtergrond. Het aantal opdrachten voor ontwerpen liet te wensen over. Vergeten was hij allerminst, getuige de publicaties in kranten en tijdschriften over zijn werk. In de jaren na de Wereldoorlog ontwikkelde Hoste zich tot een vooraanstaand architect in België. Een pionier der moderne bouwkunst, zoals zijn biograaf Marcel Smets het omschreef.³

Toch had hij de uitnodiging voor de plechtigheid op een haar na gemist. Zelfs zijn landgenoten hadden zijn laatste verhuizing niet meegekregen. De Belgische legatie in Den Haag stuurde de uitnodiging naar zijn oude adres in zijn geboorteplaats Brugge. Hoste was verhuisd naar Antwerpen en het telegram met de uitnodiging moest worden nagezonden. De inhoud was kort maar krachtig: 'Uitgenoodigd voor plechtigheid monument te Amersfoort 2 u 30'.⁴

¹ Voor noten zie pagina 311

Op die regenachtige 22^e november 1938 kwam hij opnieuw op station Utrecht aan. Vanuit Utrecht reisde hij door naar Amersfoort. De tramverbinding met Zeist was inmiddels geëlektrificeerd. In een paar minuten reed Hoste, begeleid door geklingel en knarsende wielen, naar de halte aan de Daam Fockemalaan. Het monument rees als een schildwacht op de berg voor hem op.

Het staatsbezoek van koning Leopold III aan Nederland in november 1938 was een unieke gebeurtenis. Het was het eerste officiële bezoek van een Belgisch staatshoofd sinds 1910.⁵ Met de komst van Leopold leken de betrekkingen tussen de Lage Landen zich eindelijk te normaliseren. Net op tijd, nu er opnieuw oorlogsdreiging ontstond. Een maand eerder had Nazi-Duitsland het Tsjechische Sudetenland geannexeerd.

Het hele bezoek nam drie dagen in beslag en omvatte bezoeken aan Amsterdam, Den Haag en Amersfoort. Eerst maakte Leopold een tour door Amsterdam, met het Paleis op de Dam en het Rijksmuseum. Daarna vertrok hij naar Amersfoort voor een bezichtiging van het Belgenmonument. De dag werd afgesloten met een galadiner in de Belgische legatie te Den Haag.

Op 22 november even na half drie vertrokken de auto's met de staatshoofden vanaf Paleis Soestdijk naar het Belgenmonument. Het ritje van 5 km duurde een klein half uur, berichtte het ANP. Ondanks de 'minder gunstige weersomstandigheden' was de publieke belangstelling voor het bezoek groot. 'Tallooze belangstellenden waren naar den Utrechtschen weg getrokken om getuige te kunnen zijn van deze eenvoudige, doch treffende plechtigheid.'

In het kielzog van de staatshoofden arriveerden ministers en andere hoge heren. Voor België minister-president Paul-Henri Spaak, tot mei 1938 minister van Buitenlandse Zaken, en de Belgische gezant in Den Haag baron Herry. Voor Nederland minister van Buitenlandse Zaken mr. Patijn en de Nederlandse gezant te Brussel baron Harinxma thoe Slooten.

De Belgische koning Leopold III was met zijn 37 jaar een stuk jonger dan koningin Wilhelmina, die de jaren 1914-1918 als staatshoofd had meegemaakt. In 1938 vierde zij haar 40-jarig regeringsjubileum. Leopold was pas in 1934 tot koning gekroond na de dood van zijn

vader, de populaire koning Albert, die bij een beklimming in de Ardennen ten val was gekomen.

Rond drie uur arriveerden de bezoekers bij het monument. Bij het uitstappen klonk het Belgische volkslied, de *Brabançonne*. Na een inspectie van de erewacht wandelden de bezoekers vanaf de Utrechtseweg naar het hoofdgebouw van het monument. Wilhelmina met bontjas en zwarte muts, Leopold met lange legerjas en pet.

Burgemeester Van Randwijck had de eer om de symbolische betekenis van het beeldhouwwerk te duiden voor het gezelschap. Aan de achterkant van het hoofdgebouw bevonden zich sculpturen die het herstel van België door de arbeid symboliseerden. Een mannenfiguur met hamer en aambeeld, een vrouw met hark en korenschoof, en een groep kinderen. Een vredig beeld van een vernieuwd en verjongd land. Boven hen prijkte de Belgische leeuw.

Na de uitleg van Van Randwijck legde Leopold een bloemstuk met witte sering en paarse orchideeën neer. De begeleidende militairen salueerden met de hand aan hun bontmuts. De grote witte pluimen op de mutsen staken scherp af tegen de zwarte kleding van de aanwezigen en de donkere regenlucht.

Vervolgens vond de onthulling van twee plaquettes op het monument plaats. Een Franstalige en een Nederlandstalige, de twee moedertalen van het herrezen land. De Nederlandse tekst luidde:

Op 22 november 1938 is dit gedenkteeken aangebracht in tegenwoordigheid van Hare Majesteit Wilhelmina, Koningin der Nederlanden, door Zijne Majesteit Leopold III, Koning der Belgen, als getuigenis der dankbaarheid van het Belgische volk voor de edelmoedige hulpvaardigheid aan de Belgische uitgewekenen gedurende den Wereldoorlog 1914-1918 door het Nederlandsche volk bewezen.

Over de boodschap kon geen misverstand bestaan. België was dankbaar. En ja, de Nederlanders hadden ‘edelmoedig’ hulp verleend. Het monument was een ‘in steen uitgebeelde gedachtenis’ en een ‘bewijs van vriendschap en erkentelijkheid’. Over de langdurige wroef tussen beide landen geen woord.

Ook de stemming bij de ceremonie leek ontspannen. Op een van de foto’s een glimlachende Wilhelmina. Haar anders zo trotse hou-

ding liet ze voor even varen. Wellicht kwam dat ook door de invloed van de Belgische koning, die tijdens het hele staatsbezoek een goede indruk maakte. 'Jeugdig en slank maar vervuld van heiligen ernst.'

Van Randwijck ging voorop bij de bezichtiging van het interieur van het monument. De kleine binnenruimte was versierd met portretten in steen-reliëf, onder andere van Wilhelmina en van Leopolds vader, koning Albert. De staatshoofden betraden de galerij op het monument en zwaaiden naar het publiek. Dat reageerde met 'geestdriftige toejuichingen'. Daarna gingen ze weer naar binnen en maakten ze zich op voor vertrek. Even later vertrokken de auto's richting Soestdijk. Ook het publiek langs de Utrechtseweg juichte de staatshoofden enthousiast toe.

De hele ceremonie had nog geen half uur geduurd.

*Koning Leopold III en koningin Wilhelmina bij het monument
op 22 november 1938*